

YUGOSLAV EKONOMİSİNDE BUNALIM VE EKONOMİK REFORM PROGRAMI

Prof.Dr. İbrahim Tanyeri(*)

GİRİŞ

Yugoslavya'da 1980'li yıllarda görülen ekonomik bunalımın kökenlerini özyönetim sisteminin bazı özellikleri ile 1973 ve 1979 yıllarında dünya petrol fiyatlarında meydana gelen artışlar sonucu uygulanmaya çalışılan ekonomik politikalarda aramak gerekir. Oligopol ve tekel piyasalarında çalışan özyönetim şirketlerinin piyasa fiyatlarını belirleme gücü, şirketleri yöneten işçi konseylerinin şirket gelirlerinin nasıl kullanılacağı ve dağıtılacağı konusunda söz ve karar sahibi olmaları, özyönetim şirketlerinin yurtiçi krediler için ödedikleri faizlerin reel olarak genellikle negatif olması bu şirketleri etkin olarak çalışmaktan uzaklaştıran nedenler olmuştur. 1973 petrol fiyatı artışları ve bu artışları takiben dünya ekonomik koşullarında ortaya çıkan gelişmelerin Yugoslavya'da ekonomik bir duraklamaya yol açmasını engellemek için Yugoslavya ithal ikameci kalkınma politikasını daha da güçlü bir biçimde sürdürme yolunu seçmiştir. 1973 yılından sonra Avrupa dolar piyasalarında borçlanmanın kolay ve ucuz olması Yugoslavya'nın ithal ikamesine ve yurtiçi talebe dayalı politikasının güçlenmesine olanak sağlamıştır. İthal ikameci kalkınma politikası bir yandan yurtiçi tasarruf açığının, öte yandan cari işlemler açığı ile dış borçların artmasına neden olmuştur.

1980'li yılların başında uluslararası finans piyasalarında hızla artan reel faiz oranları ve bu gelişmeye bağlı olarak borçlu ülkelerin dış borç anapara ve faizlerini ödemekte karşılaştıkları güçlükler dünyada büyük bir dış borç bunalımına yol açmıştır. Yeniden borç para bulamayan borçlu ülkeler dış borç anapara ve faizlerini ödemek için ithalatlarını ve sabit sermaye yatırımlarını hızla azaltmak zorunda kalmışlar ve ekonomik bunalım içine düşmüşlerdir.

1980'li yıllarda ekonomik bunalım içine düşen ülkelerden biri de Yugoslavya olmuştur. Bu çalışmanın amacı Yugoslavya'da 1980'li yıllarda görülen ekonomik bunalımın nedenlerini ve 1989 yılı Mart ayında göreve başlayan A. Markoviç hükümetinin ekonomik reform programını irdelemektir. Çalışmanın ilk bölümünde 1980 yılı

(*) Hacettepe Üniversitesi, İ.İ.B.F. İktisat Bölümü Öğretim Üyesi.

öncesinde Yugoslav ekonomisinde ortaya çıkan gelişmeler kısaca özetlenecektir. İkinci bölümde Yugoslav ekonomisinin 1980'li yıllarda içine düştüğü ekonomik bunalımın nedenleri ve bu bunalımın sonuçları değerlendirilecektir. Ekonomik bunalımdan çıkmak için A. Markoviç hükümetinin uygulamaya koyduğu ekonomik reform programının incelenmesi üçüncü bölümde yapılacaktır. Sonuçta ekonomik reform programının başarı şansı tartışılacaktır.

1- YUGOSLAV EKONOMİSİNDE 1980 ÖNCESİ GELİŞMELER**

Yugoslavya'da 1960'lı yılların ilk yarısı ile 1970'li yılların ortalarında gerçekleştirilen reformlar sonucunda siyasi ve ekonomik alanda merkezi yönetimden önemli ölçüde uzaklaşmıştır. Cumhuriyetler ve özerk yönetim bölgeleri siyasi ve ekonomik kararları alan temel yönetim birimleri durumuna gelirken özyönetim şirketleri de temel ekonomik karar birimleri olmuşlardır. Merkezi planlamanın en önemli kurumu olan Federal Yatırım Fonu kaldırılmış ve yatırımların yönlendirilmesinde sahipleri özyönetim şirketleri olan bankalar ön plana çıkmışlardır. Şirket gelirlerinin nasıl kullanılacağı ve dağıtılacağı konusunda karar sahibi olan işçi konseyleri çoğu zaman şirket gelirlerini ücret artışları sağlayacak biçimde kullanmışlar ve şirket tasarruflarının azalmasına neden olmuşlardır. Yatırımlar çok önemli oranlarda banka kredileriyle finanse edilmiş ve bu kredilere genel olarak reel negatif faizler ödenmiştir. Cumhuriyetler vergi koyma ve elde edilen vergi gelirlerini harcama konusunda güçlenirken Federal Hükümetin mali politikayı belirleme gücü yok denecek düzeye inmiştir.

Yugoslavya 1960'larda gerçekleştirdiği reformlar ile merkezi planlama sistemini terketmiş ve yol gösterici bir plan çerçevesinde piyasadaki işaretlere göre çalışan özyönetim şirketlerinin etkili olduğu bir piyasa sosyalizmine yönelmiştir. On yıl kadar sonra, 1970'li yılların ortasında yapılan reformlar ile piyasa güçlerini kontrol etmek üzere, hedefleri öncelikle Federal Hükümet tarafından belirlenen ve özyönetim şirketleri, odalar birliği ve diğer hükümet birimleri arasında yapılar sözleşmelere dayalı bir "sosyal planlama" sistemine geçilmiştir. Bu reformlar Yugoslavya'nın ekonomik yapısını yeniden düzenleyerek ekonominin **ex ante** koordinasyonunu sağlamaya yönelmiştir. Ancak dünya petrol fiyatlarının 1973 yılında hızla artması Yugoslavya'da ekonomiye yapılan **ad hoc** müdahalelerin artmasına ve ekonomide makro dengelerin hızla bozulmasına yol açmıştır.

Petrol fiyatlarındaki artış sonucu hızla artan petrol ithal faturasına ilave olarak sabit sermaye yatırımlarının 1973'ten sonraki hızlı artışı da toplam ithal faturasının artmasına yol açan bir başka etken olmuştur. Böylece 1973-1976 yılları arasında görece olarak

(**) 1980 öncesi gelişmeler konusunda daha ayrıntılı bilgiler Tyson, 1980; Lydall, 1984 ve Prout, 1985'de bulunabilir. Ayrıca Tanyeri, 1990'a bakılabilir.

yüksek olan ihracat artışına rağmen dış ticaret açığındaki yükselme dış dengenin bozulmasına yol açmıştır. Dış dengedeki bozulmaya rağmen ekonomik gelişme hızını yavaşlatmak istemeyen Yugoslavya 1976-1980 dönemini kapsayan beş yıllık plan ile ithal ikamesi stratejisini sürdürmek istemiştir. Sabit sermaye yatırımlarının artış hızı 1973'den sonra ulaşılan yüksek düzeyini korumuş ve 1976-1979 yılları arasında yılda ortalama %8.8 oranında olmuştur. Aynı yıllar arasında gayri safi sosyal hasıla yılda ortalama %7.3 oranında artmıştır. 1973'den itibaren hızlı bir biçimde artan sabit sermaye yatırımlarının gayri safi sosyal hasıla içindeki payı 1973'de %29.9 iken 1976'da %33.1'e ve 1979'da %34.5'a ulaşmıştır. Sabit sermaye yatırımlarındaki bu hızlı artış toplam yurtiçi tasarrufların artışı ile karşılanamamış ve yurtiçi tasarruflar ile yurtiçi yatırımlar arasındaki açık giderek büyümüştür.

İthal ikamesi yolu ile yavaşlatılmaya çalışılan ithalat artış hızı daha da hızlanmış ve 1976-1979 yılları arasında ihracat artış hızının iki katını aşmıştır. Böylece 1976'da 2489 milyon dolar olan dış ticaret açığı 1979'da 7225 milyon dolara yükselmiştir. Dış ticaret açığındaki bu hızlı artış, 1976 yılında 165 milyon dolar fazla veren cari işlemler hesabının 1979'da 3661 milyon dolar açık vermesine neden olmuştur. Dış dengede görülen bu hızlı bozulmaya 1979 yılında dünya petrol fiyatlarının ikinci kez artmasının da önemli katkısı olmuştur. 1977, 1978 ve 1979 yılları cari işlemler açığı toplamı 6.5 milyar dolara ulaşan Yugoslavya bu açıkları ithalat ve finansman kredileri ile borçlanarak karşılamıştır. Böylece 1976 yılı sonunda net dış borç toplamı 7.9 milyar dolar olan Yugoslavya'nın dış borcu üç yıl içinde yaklaşık olarak ikiye katlanmış ve 1979 yılı sonunda 15.2 milyar dolara yükselmiştir (NBY **Quarterly Bulletin**, March 1989, s. 56).

1970'li yılları ortalarından sonra hızla büyüyen cari işlemler açığı, bozulan dış dengenin önemli bir göstergesi ve artan dış borcun temel kaynağı olmuştur. 1973'den sonra artmaya başlayan yurtiçi yatırımları karşılayamayan yurtiçi tasarruflar, iç dengenin bozulmasına ve tasarruf-yatırım açığının büyümesine yol açmıştır. Tasarruf-yatırım açığının büyümesi bir yandan dış dengenin bozulmasını hızlandırırken öte yandan yurtiçinde enflasyonist baskıların artmasına neden olmuştur. 1970'li yılların ortasında bir ölçüde kontrol edilen enflasyon 1976'dan sonra tekrar yükselmeye başlamış ve tüketici fiyat artışları 1979 yılında %21 düzeyine ulaşmıştır.

Bir yandan artan cari işlemler açığı, bozulan dış denge ve artan dış borçlar öte yandan büyüyen tasarruf-yatırım açığı, bozulan iç denge ve artan enflasyonist baskılar ithal ikamesine dayalı hızlı büyüme hamlesinin daha fazla süremeyeceğini ve Yugoslav ekonomisinin bir bunalım içine girdiğini gösteriyordu. Ekonomiden sorumlu yetkililer ekonomik politikaların değiştirilmesi gerektiğini

anlamışlardı. Böylece 1980 yılında bir ekonomik istikrar programının uygulanmasına başlandı.

2- EKONOMİK BUNALIM YILLARI: 1980-1989

1980 yılında Polonya'nın dış borçlarını ödeyemez duruma düşmesi ile başlayan dünya dış borç bunalımı Yugoslavya'ya borç veren bankaları bu ülkeye borç vermeyi durdurmaya yöneltmiştir. 1980 yılında 18.9 ve 1981 yılında 21.1 milyar dolar düzeyine ulaşan dış borcun anapara ödemeleri ile yükselen faiz oranları sonucu artan dış borç faiz ödemelerini yapabilmek ve cari işlemler açığını azaltabilmek için Yugoslavya bir yandan ithalatını azaltma öte yandan da sabit sermaye yatırımlarını ve yurtiçi talebini azaltarak ihracatını artırmaya zorlanmıştır. Böylece 1980 yılında uygulamaya başlanan istikrar programı, temel olarak dış ödeme sorununu yenmek ve dış dengeyi sağlamak amacıyla yönelik bir program görünümünü almıştır.

İstikrar programı çerçevesinde uygulanan politikalar ile 1979 yılında 7225 milyon dolar olan dış ticaret açığı 1980 yılında 6086 milyon dolara, 3661 milyon dolar olan cari işlemler açığı 2291 milyon dolara inmiştir. 1981 yılında ise dış ticaret açığı 4828 milyon dolara, cari işlemler açığı ise 750 milyon dolara düşmüştür. 1982 ve 1983 yıllarında ihracat gelirleri azalan Yugoslavya dış ödemelerini yapabilmek için ithalatını 1982, 1983 ve 1984 yıllarında sürekli olarak azaltmak zorunda kalmıştır. Bu azalmalar sonucunda 1984 yılı ithalatı, 1981 yılı ithalatının ancak %76'sı kadar olabilmıştır.

İthalatta görülen azalmalara paralel olarak sabit sermaye yatırımlarında da çok hızlı bir azalma süreci başlamıştır. 1980 yılında 1972 yılı fiyatları ile 120.7 milyar Dinar olan sabit sermaye yatırımları 1985 yılında 80.9 milyar Dinar düzeyine düşmüştür. Böylece 1985 yılı sabit sermaye yatırımları 1980 yılına göre %33 oranında daha az olmuştur.

Sabit sermaye yatırımları ile ithalatta görülen bu azalmalar Yugoslavya'nın 1980'li yılları ekonomik durgunluk ve gerileme içinde geçirmesine yol açan iki önemli etkidir. İthalat ve sabit sermaye yatırımlarında azalmalar gayri safi sosyal hasıla (gssh) artış hızının gerilemesine yol açmış ve 1979 yılında %7.0 oranında artan gssh 1980 yılında %2.3, 1981 yılında %1.4 ve 1982 yılında ise %0.5 oranında artmıştır. Sosyal hasıla artış hızının azalması ve ekonomik durgunluk 1983 yılında ekonomik gerilemeye dönüşmüş ve bu yıl sosyal hasıla %1.0 oranında azalmıştır.

1982 yılı sonlarında Yugoslavya ile Yugoslavya'ya borç veren batılı ülkeler, IMF ve ticari bankalar arasında dış borç ödemeleri ve dış borç erteleme konusunda başlatılan görüşmelerde 1983 yılından itibaren bazı anlaşmalar sağlanmıştır. Bu görüşmeler sonucunda Yugoslavya 1983'ten sonra dış ödemeler konusunda görece

olarak rahatlamış ve bu rahatlamaya bağlı olarak Yugoslavya'nın ithalatı 1985 ve 1986 yıllarında sırası ile %1.9 ve %7.1 oranında artmıştır. 1986 yılına kadar azalan sabit sermaye yatırımları 1986 yılında %3.5 bir artış göstermiştir. İthalat ve sabit sermaye yatırımlarında görülen bu gelişmeler, 1983 yılında gerileyen gayri safi sosyal hasılanın 1984 yılında %2.0, 1985 yılında %0.5 ve 1986 yılında %3.6 oranında artmasına yardımcı olmuştur.

1984-1986 yılları arasında dış ödemeler konusunda sağlanan rahatlıklar yerini 1986 yılı ortalarından itibaren tekrar güçlülere bırakmış ve alınan yeni önlemler ile bir yandan ithalat öte yandan sabit sermaye yatırımlarında azalmalar başlamıştır. İthalatta 1987 yılında %3.8 bir azalma olurken sabit sermaye yatırımları 1987 yılında %5.2 ve 1988 yılında %5.8 oranında azalmıştır. 1988 yılı Mayıs ayında fiyatlar, döviz tahsisi ve ithalat konusunda liberalleşme yönünde alınan önlemler 1989 Mart ayında göreve başlayan Markoviç hükümeti tarafından daha liberal bir biçimde sürdürülmüş ve sağlanan dış kolaylıklar sonucunda 1988 yılı ithalatı %5.8 ve 1989 yılı ithalatı ise %12.6 oranında artmıştır. Bu gelişmelere bağlı olarak sabit sermaye yatırımlarında 1989 yılında %0.8 oranında bir artış sağlanmıştır. 1987 yılında ithalatta, 1987 ve 1988 yıllarında sabit sermaye yatırımlarındaki azalmalar sosyal hasılanın 1987 yılında %1.1 ve 1988 yılında ise %1.7 oranında azalmasına yol açmıştır. 1989 yılında sosyal hasıla artışı ancak %0.8 oranında olmuştur.

1980 yılında başlayan ve 1980'li yıllarda bir kaç defa tekrarlanan istikrar politikası uygulamaları enflasyonu azaltmak açısından hiç başarılı olamamıştır. 1980 yılında %29.6 oranında artan tüketici fiyatları 1981 yılında %41.9 oranında artmıştır. 1982 yılında %29.2 oranına gerileyen tüketici fiyatları artış oranı bu yıldan sonra sürekli bir artış göstermiştir. 1983'te %41.2, 1984'de %54.6, 1985'te %72.0 ve 1986'da %89.1 oranında artan fiyatlar 1987 yılında %120.3 ve 1988'de %194.6 oranında artmıştır. 1989 yılı Nisanında ayda %20'nin, Temmuzda %30'un ve Eylülde %50'nin üzerinde gerçekleşen fiyat artış oranı ile hiperenflasyona dönüşen enflasyon 1989 yılında ortalama %1251.9 oranına ulaşmıştır. Enflasyonun 1989 yılında hiperenflasyona dönüşmesi, Markoviç hükümetinin pazar ekonomisine geçişi sağlamak üzere aldığı önlemler ile ücret belirlemede serbest bırakılan özyönetim şirketlerinin ücretleri enflasyon üzerinde belirlemeye çalışmasına, döviz kurlarının fiyat artışlarını karşılayacak düzeyde ve günlük olarak belirlenmesi sonucu sürekli olarak artan ithal malları fiyat artışına, görece fiyatlar arasında uzun yıllar içinde oluşmuş olan dengesizlikleri gidermek için yapılan fiyat ayarlamalarına ve bütün bu gelişmelere olanak sağlayan bir para politikasına bağlanabilir.

Yugoslavya'da 1987 yılından itibaren giderek hızlanan ve 1989 yılında hiper-enflasyona dönüşen enflasyon, 1980-1989 yılları arasında yıllık ortalama enflasyon oranının %264.7 gibi bir düzeye

çıkmasına yol açmıştır. 1980'li yıllarda görülen bu yüksek oranlı fiyat artışlarına karşılık sosyal hasıla 1980-1989 yılları arasında yılda ortalama %0.5 oranında artmıştır. Sosyal hasıladaki bu artış oranı nüfus artış oranının biraz altında kalmış ve böylece kişi başına gelir düzeyi bir ölçüde gerilemiştir. 1980'li yıllar Yugoslavya için yüksek enflasyon ile durgunluğun ve hatta gerilemenin bir arada yaşandığı stagflasyon ve ekonomik bunalım yılları olmuştur. 1980-1989 yılları arasında yaşanan bunalımın bazı önemli makroekonomik göstergeleri aşağıda Tablo 1'de sunulmaktadır.

TABLO 1: YUGOSLAVYA'DA BAZI ÖNEMLİ MAKROEKONOMİK DEĞİŞKENLERİN YILLIK ORTALAMA ARTIŞ ORANLARI: 1980-1989

(Yüzde)

- Sosyal Hasıla	0.5
- Yurtiçi Nihai Talep*	-1.9
- Sabit Sermaye Yatırımları	-5.1
- Tüketici Fiyatları	264.7
- Para Arzı (M1)	117.9
- Sınai Üretim	2.0
- Sınai İstihdam	2.6
- Sınai Verimlilik	-0.5
- İşçi Başına Reel Net Gelir	-0.6
- İthalat	0.0
- ihracat	4.7

*1980-1988

Kaynak: Ek Tablolar

1980-1989 yılları arasında sosyal hasıla yılda ortalama %0.5 civarında artarken sabit sermaye yatırımları %5.1, işçi başına net reel gelir %0.6 oranında azalmıştır. Yurtiçi, nihai talepte ise 1980-1988 yılları arasında yılda ortalama %1.9 oranında bir azalma gözlenmiştir. İthalatın 1980 yılı değerine ulaşabilmesi ancak 1989 yılında mümkün olabilmiş, buna karşılık ihracat dönem boyunca yılda ortalama %4.7 oranında artmıştır.

Yugoslavya'nın 1980'li yıllarda karşı karşıya kaldığı ekonomik bunalımın temelinde dış borç bunalımı yatmaktadır. 1976 yılında 7.9 milyar dolar olan dış borç 1980 yılında 18.9 milyara ve

1981'de 21.1 milyar dolara yükselmiştir. 1981 yılından itibaren dış borç bulamaz duruma gelen Yugoslavya, 1979 yılından itibaren artmaya başlayan dış borç faiz oranları dolayısı ile hızla yükselen dış borç faiz ödemeleri yapmak zorunda kalmıştır. Böylece 1981 yılından başlayarak Yugoslavya'dan yurt dışına net sermaye transferi başlamıştır. 1981'den 1988 yılına kadar Yugoslavya'dan yurt dışına yapılan net transfer toplamı 15.2 milyon dolara ulaşmıştır. Bu dönemde yurt dışına yapılan yıllık ortalama transfer 1.9 milyon dolar kadardır. Bu miktar Yugoslavya sosyal hasılasının yaklaşık olarak %3.5 kadarını oluşturmaktadır.

TABLO 2: YUGOSLAVYANIN DIŞ BORCU, FAİZ ÖDEMELERİ VE NET TRANSFERLERİ: 1976 VE 1980-1989 (\$ milyar)

Yıllar	Dış Borç	Faiz Ödemeleri	Net Transferler
1976	7.93	0.28	b.y.
1980	18.87	1.08	1.13
1981	21.10	1.71	-0.24
1982	20.27	1.77	-1.51
1983	20.50	1.53	-0.65
1984	20.20	1.64	-2.46
1985	19.84	1.66	-1.61
1986	20.59	1.75	-2.66
1987	21.96	1.71	-2.56
1988	20.22	1.80	-3.50
1989	18.57	1.47	b.y.

Kaynak : National Bank of Yugoslavia, **Quarterly Bulletin**; OECD, *Economic Surveys Yugoslavia*; World Bank, **World Debt Tables** 1988-89 ve 1989-90.

1980'li yıllarda görülen ekonomik bunalım ve hızla yükselen enflasyonun bir diğer önemli kaynağı ise özyönetim şirketlerinin "yumuşak bütçe" uygulamaları olmuştur. "Yumuşak bütçe", şirketlerin gelirleri ile harcamaları arasında çok zayıf bir ilişki olması anlamına gelmektedir. Bir şirketin gelirlerini aşan harcamaları diğer şirketlere ve son aşamada devlete kolayca aktarıyorsa bu şirketin yumuşak bir bütçe sınırlamasına sahip olduğu söylenir. Bütçenin yumuşatılması, şirketlerin kolay kredi, kolay vergi ve kolay idari fiyatlandırma olanakları ile kolay devlet sübvansiyonlarına

sahip olması ile mümkündür (Kornai, 1986: 4-6). Özyönetim şirketleri hemen her zaman borç senetleri ile kendi ihtiyaçları olan krediyi yaratabilmişlerdir. Bu şekilde kolayca yaratılan borçlarını yasal bir yaptırım ile karşılaşmadan geciktirebilen ve hatta ödemeyen şirketler gerçekte çok yumuşak bir bütçe sınırlaması altında çalışmışlardır (Estrin, 1983: 54). Böylesine yumuşak bir bütçe sınırlaması, şirketlerin etkin olmayan yatırımlar ve harcamalar yapmalarını kolaylaştırmış ve ortaya çıkan açıklar şirketleri zarar eder duruma getirmiştir. Zarar eden şirketler kendi fonları yanında diğer şirketlerin, yerel yönetimlerin ve Cumhuriyetlerin fonlarını da kullanmışlar, borçlarını ve ödemek durumunda oldukları vergileri ödemişlerdir. Sonunda bu zararlar Yugoslav banka sistemi tarafından ve para basılarak finanse edilmiş ve böylece şirket zararlarını bütün toplum ödemek zorunda kalmıştır (Knight, 1984: 2; Mates, 1987: 420; Mencinger, 1987: 413).

Son olarak Yugoslavya'nın Sovyetler Birliği ile olan ticaret fazlasının 1980'li yıllarda hızlanan enflasyona ve ekonomik bunalıma yol açan bir başka kaynak olduğu söylenebilir. 1980'li yılların sonuna kadar Yugoslavya Sovyetler Birliği ticareti kliring temeline dayalı bir ticaret olmuştur. Bu ticarete fazla veren taraf Yugoslavya olduğu için bu fazla Yugoslavya'da enflasyonun ve ekonomik sıkıntılarının büyümesine neden olan bir başka etken olmuştur.

Bu bölümde genel çizgileri ile ortaya konulan ekonomik bunalımdan kurtulabilmek, 1989 yılı Eylül ayından itibaren %50'nin üzerine çıkan aylık enflasyonu durdurabilmek ve A. Markoviç hükümetinin görevine başladığı Mart 1989'dan sonra oluşturmaya çalıştığı piyasa ekonomisine dayalı yeni ekonomik sistemi daha sağlam temeller üzerine oturtabilmek için istikrar programını da içeren bir ekonomik reform programı kaçınılmaz duruma gelmiştir. Üçüncü bölümde A. Markoviç hükümetinin 18 Aralık 1989'da Yugoslav Parlamentosuna sunduğu Ekonomik Reform Programının genel çizgileri ve ilk sonuçları incelenmektedir.

3. A.MARKOVIÇ HÜKÜMETİNİN EKONOMİK REFORM PROGRAMI VE İLK SONUÇLARI

A. Markoviç başbakan olarak görevine başlarken 16 Mart 1989'da Yugoslav Parlamentosunda yaptığı ilk konuşmasında Yugoslavya'nın içinde bulunduğu ekonomik bunalımdan kurtulabilmesi için ekonomik etkinliğin artırılması ve siyasal demokrasinin güçlendirilmesi gerektiğini belirtiyordu. Ekonomik etkinliğin artırılması ve siyasal demokrasinin güçlendirilmesi için kamu mülkiyeti yanında özel ve karma mülkiyete izin verilmesi, sermaye piyasası ile işgücü piyasasının oluşturulması ve piyasa mekanizmasının işleyebilmesi için gerekli diğer kurumların kurulmasının öncelikle ele alınacağına işaret ediyordu (Markoviç, 1990: 33-52).

A. Markoviç hükümeti göreve başladıktan sonra piyasa ekonomisine dayalı yeni ekonomik sistemin kurulabilmesi için gerekli kurumsal altyapıyı ve mekanizmaları oluşturmaya başladı. Şirketlerin ve bankaların piyasa ekonomisi koşulları içinde çalışmalarına yönelik olarak mevcut şirketler kanunu ile bankalar ve finansal kuruluşlar ile muhasebe kanunlarını yeniden düzenledi. Mal ve hizmet, para ve sermaye ve işgücü piyasalarının piyasa ekonomisine uygun, rekabet içinde ve serbestçe çalışmalarını sağlamak üzere iş kanunu, dış ticaret kanunu, para ve sermaye piyasaları kanunları kabul edildi.

Piyasa ekonomisini oluşturmak üzere yeni düzenlemeler hızla parlamentoya sunulurken Yugoslav ekonomisinde enflasyon oranı giderek hızlanmış ve Eylül 1989'dan itibaren ayda %50'nin üzerine çıkan bir hiper-enflasyon durumu ortaya çıkmıştı. A. Markoviç bir yandan hızla yükselen enflasyonu durdurmak, öte yandan göreve başladığı Mart 1989'dan itibaren oluşturmaya çalıştığı piyasa ekonomisine dayalı yeni ekonomik sistemin kuruluşunu hızlandırmak amacı ile 18 Aralık 1989'da parlamentoya bir "Ekonomik Reform Programı" sundu.

Ekonomik Reform Programı (Markoviç, 1990: 91-114) ile şirketlerin iflas ve tasfiyesi kanunu, bankaların finansal rehabilitasyonu, iflas ve tasfiyesi kanunu, tasarrufların sigortalanması kanunu, finansal işlemler kanunu, Merkez Bankası Kanunu ve sosyal sermaye kanunu gibi kanun tasarıları ile dış ticarete liberalizasyonu hızlandırmak üzere döviz işlemleri kanunu tasarıları da parlamentoya sunuldu. Bu arada para politikasını belirlemek açısından yeni Merkez Bankası kanunu ile güçlenen hükümet mali politikayı da daha güçlü bir biçimde kontrol edebilmek ve Cumhuriyetlerin ortak bir mali sistem ve vergi politikası ilkelerini benimsemelerini sağlamak için parlamentoya anayasa değişikliği önerileri sundu. Öte yandan piyasa ekonomisine dayalı yeni ekonomik sistemin gelişmesini sağlamak üzere sosyal sermayenin sahiplerinin belirlenmesi ile kamu, özel, karma ve kooperatif mülkiyet biçimleri arasında çoğulculuğun, eşitliğin ve rekabetin sağlanmasını engelleyen anayasa maddelerinin değiştirilmesi de parlamentoya sunulan öneriler arasındaydı. Ayrıca insan haklarını temel alan çoğulcu bir siyasi yapının kurulması için gerekli Anayasa değişikliği önerileri de parlamentoya sunulmuştu. Anayasa değişikliği önerilerinin dışında kalan kanun tasarıları hızla kanunlaştırıldı.

Ekonomik Reform Programının önemli ve acil amacı enflasyon oranını hızla aşağılara çekmek ve üç dört ay içerisinde ayda %1 düzeyine indirmek idi. Enflasyon oranını hızla azaltmak üzere alınan önlemler içinde en önemlileri şöylece belirtilebilir.

– Yugoslav Dinarından dört sıfır atarak oluşturulan yeni Yugoslav Dinarını 7 Dinar = 1 DM olmak üzere Alman Markına bağlamak ve yeni Dinarın değerini Alman Markı karşısında Haziran 1990 sonuna kadar sabit tutmak, Yugoslav Dinarının konvertibilitesini sağlamak;

– Elektrik, kömür, yakıt, tren taşımacılığı, PTT hizmetleri, demir-çelik, demir dışı metalurji, ilaç ve su-kanalizasyon gibi hizmetlerin fiyatlarını sabit tutmak. Sabit tutulan bu mal ve hizmet fiyatları dışında kalan bütün mal ve hizmet fiyatlarının piyasada serbestçe oluşmasını sağlamak ve,

– Ücretleri Haziran 1990 sonuna kadar sabit tutmaktır.

IMF ve uluslararası finans çevreleri tarafından desteklenen Ekonomik Reform Programının 1 Ocak 1990'da yürürlüğe giren enflasyonu azaltmaya yönelik önlemleri ile enflasyon Aralık 1989'da ayda %59.7 iken 1990 yılı Ocak ayında %37.5'a, Şubat ayında %12.7'ye, Mart ayında %3.9'a, Mayıs ayında %2.0'ye ve Haziranda -%1.0'a düşmüş, Temmuz ayında %1.7 olmuştur. Enflasyonun durdurulması için uygulanan politikalar üretim gerilemesine yol açmış ve 1990 yılının ilk yedi ayında sınavi üretim 1989 yılının aynı dönemine göre %10 oranında azalmıştır. Sınavi üretimde görülen bu azalma yanında reel ücretlerde de 1989 yılının ilk altı ayına göre %24 oranında bir azalma olmuştur (FSO **İndeks**, 1990: 9). Uygulanan para politikası ve Federal mali politika başarılı olmuş, ancak Cumhuriyetler düzeyinde kamu tüketimi önemli artışlar göstermiştir. Cumhuriyetler düzeyinde kamu tüketiminde görülen artışlara rağmen Haziran ayı sonuna gelindiğinde Reform Programının ilk altı ayında enflasyon önemli ölçüde durdurulmuş ancak üretimde %10 düzeyine ulaşan bir gerileme ortaya çıkmıştır. 29 Haziran 1990'da parlamento sunulan ikinci aşama reform önlemleri enflasyonun tekrar canlanmasını önleyecek önlemlerden oluşuyordu. Para politikası Haziran 1990'da ulaşılan sıkı düzeyini devam ettirecekti. Ancak Merkez Bankası reeskont oranı %23 düzeyinden %14'e düşürülürken ticari bankaların şirketlere açtığı kredinin faiz oranının Merkez Bankası reeskont oranının en çok %40 kadar üzerinde olabileceği kararlaştırılıyordu. Böylece banka kredileri almak faiz yükü açısından biraz kolaylaştırılmış oluyordu.

Yeni Dinar kuru 7 Dinar = 1 DM olarak sabit tutulmaya devam ediliyordu. İthalat liberalizasyonu devam ediyor ve ihracatı piyasa ekonomilerindekine benzer önlemler ile desteklemek öngörülüyordu.

Kişisel gelirlerin belirlenmesi için toplu sözleşme düzeni kuruluncaya kadar geçerli olmak üzere bir kişisel gelirler kanun taslağı parlamento sunulmaktaydı. Bu kanun taslağına göre şirketler ücretleri, karlılığa ve şirket kullanılabilir gelirlerinin miktarına göre belirleyeceklerdi. Ancak ücretlerde ortaya çıkabilecek artışlar işçilere belirli bir süre satılması mümkün olmayan hisse senedi olarak ödenecekti. Böylece sosyal sermayenin özelleştirilmesi yolunda bir adım da atılmış olacaktı. Ayrıca sosyal sermayenin sahiplerinin belirlenmesi ve özelleştirmelerin gerçekleştirilmesi için sosyal sermaye kanunu ve şirketler kanunu gibi kanunlarda değişiklikler yapılması önerilmekte idi.

Para politikasını destekleyecek mali politikaları oluşturabilmek için anayasa değişikliği önerisi halen gündemde beklemektedir ve bu

konuda önemli bir ilerleme sağlanamamıştır. Cumhuriyetler arasındaki görüş ayrılıkları anayasa değişikliğinin yapılmasını geciktirmeye devam etmektedir.

1990 yılı Haziran sonunda fiyatları sabit tutulan mal ve hizmet fiyatlarının serbestçe belirlenmesi benimsenmiş ve böylece bütün mal ve hizmet fiyatlarının piyasada serbestçe oluşması kabul edilmiştir.

İkinci aşama reform önlemleri ile kalkınma sürecini yeniden başlatabilmek için ihracata yönelik bir kalkınma politikası benimsenmektedir. Bu politika şirketlerin ve bankaların yeniden yapılanmasını ve dış piyasalarda rekabet edebilecek üretim kollarının ve işgücü yoğun sektörlerin geliştirilmesini öngörmektedir. Yeniden yapılanma mülkiyet çeşitliliği üzerinde oluşacak ve ve ihmal edilmiş olan hizmet sektörlerinin, özellikle turizm ve ticaretin gelişmesi hızlandırılacaktır. Ayrıca kırsal bölgenin ekonomik ve sosyal dönüşümünü hızlandırmak üzere tarımsal gelişmeye önem verilecektir. Başta ulaştırma sektörü olmak üzere altyapının geliştirilmesi, kapsamlı bir konut reformu ile konut sektörünün canlandırılması yeni politikanın amaçları arasındadır.

SONUÇ

1980'li yılları ekonomik bunalım içinde geçiren Yugoslavya ekonomik bunalımdan kurtulabilmek amacı ile 18 Aralık 1989'da köklü bir Ekonomik Reform Programı uygulamasını başlatmıştır. Ekonomik Reform Programı ile bir yandan 1980'li yılların sonlarına doğru hiper-enflasyona dönüşmüş olan enflasyonu ayda %1 gibi kabul edilebilir bir düzeye düşürmek hedef alınırken öte yandan sosyalist temellere dayalı özyönetim ekonomisinden rekabete dayalı piyasa ekonomisine geçişin kurumsal ve ekonomik koşullarının oluşturulması ve piyasa ekonomisine geçerek ekonomik bunalımdan kurtulmak amaçlanmıştır.

Enflasyonu kabul edilebilir bir düzeye indirebilmek için sıkı bir para politikası uygulaması ile birlikte sabit döviz kuru sistemine geçilmiştir. Ayrıca ücretler ile elektrik, yakıt ve kömür fiyatları, demir-çelik ve demir dışı metalurji fiyatları altı ay süre ile dondurulmuştur. Bu önlemler sonunda fiyat artış oranı hızla azalmış ve Temmuz 1990'da ayda %1'ler düzeyine inmiştir. Ancak fiyat artış oranını azaltmak için uygulanan ekonomik politikalar üretim gerilemelerine yol açmış ve 1990 yılının ilk yedi ayında sınai üretim 1989 yılının aynı dönemine göre %10 oranında azalmıştır.

1990 yılının ikinci yarısında bir yandan ücretlerin şirketlerin karlılık durumlarına göre artmasına imkan verilmesi öte yandan üretimde daha fazla düşme olmasını önlemek üzere para politikasının biraz gevşetilmesi ve Cumhuriyetlerin yaptıkları harcamalarda nisbeten daha cömert davranmaları ile aylık fiyat artış oranları tekrar yükselmeye başlamıştır.

Cumhuriyetler arası siyasal ve ekonomik çekişmeler bir yandan Ekonomik Reform Programının uygulanmasını zorlaştırmakta öte yandan piyasa ekonomisinin kurumsal yapısını oluşturmak için gerekli anayasal ve yasal değişikliklerin gerçekleşmesini geciktirmektedir. Ekonomik bunalımdan çıkabilmek için çaba harcayan Yugoslavya'da yeni Siyasal yapının ve siyasal birliğin nasıl oluşturulacağı konusunda önemli görüş ayrılıkları sürmektedir.

Yugoslavya'yı oluşturan Cumhuriyetler arasındaki mevcut siyasal ve ekonomik görüş ayrılıkları bir uzlaşma ile sonuçlanmadığı sürece Ekonomik Reform Programının başarıya ulaşması için gerekli olan siyasal istikrarın sağlanması ve ekonomik bunalımdan çıkılması çok zor olacaktır.

EK TABLOLAR

TABLO 1: SOSYAL HASILA, YURTIÇİ NİHAİ TALEP VE SABİT SERMAYE YATIRIMLARI (1972 FİYATLARI-MİLYON DİNAR)

Yıllar	Sosyal Hasıla	Yurtiçi N. Talep	Sabit Ser.Yat.
1980	380864	352868	120717
1981	386371	337431	108885
1982	388174	331057	102892
1983	384265	316013	92900
1984	391836	305094	83979
1985	393742	302536	80903
1986	407748	315264	83706
1987	403124	311037	79391
1988	396254	303793	74777
1989	399500	295000	75360

Kaynak: FSO, Statisticki Godisnjak ve Indeks, Belgrade.

**TABLO 2: SINAİ ÜRETİM, İSTİHDAM VE VERİMLİLİK
(1972 FİYATLARIYLA)**

Yıllar	Sınai Üretim (Milyon Dinar)	Sınai İstihdam (Bin Kişi)	Sınai Verimlilik (Dinar)
1980	148820	2162	68834
1981	155270	2242	69255
1982	155084	2313	67049
1983	157335	2374	66274
1984	165365	2445	67634
1985	169830	2529	67153
1986	176400	2625	67200
1987	177812	2706	65710
1988	176624	2716	65031
1989	178390	2715	65705

Kaynak: Tablo 1'deki kaynaklar.

TABLO 3: PARA ARZI, FİYATLAR VE REEL NET GELİR

Yıllar	Para Arzı (M1) (Milyar Dinar)	Tüketici Fiyat İndeksi	İşçi Başına Reel Net Gelir İndeksi (1955 = 100)
1980	461.7	2273	300
1981	584.9	3226	283
1982	739.8	4167	279
1983	888.6	5882	250
1984	1272.0	9091	232
1985	1863.6	15636	241
1986	3895.9	29567	265
1987	7786.1	65135	247
1988	25193.5	191889	228
1989	512160.5	259414739	285

Kaynak: NBY **Quarterly Bulletin, Statisticki Gmodisnjak ve Indeks.**

TABLO 4: ÖDEMELER DENGESİ (MİLYON DOLAR)

Yıllar	İhracat(Fob)	İthalat (Cif)	Cari İşlemler Dengesi
1980	8978	15064	-2291
1981	10929	15757	-750
1982	10241	13334	-464
1983	9914	12154	274
1984	10254	11993	504
1985	10622	12223	833
1986	11084	13096	1100
1987	11425	12603	1248
1988	12779	13329	2487
1989	13560	15002	2427

Kaynak : OECD, **Economic Surveys, Yugoslavia**; NBY, **Quarterly Bulletin**.

KAYNAKÇA

- Estrin, S. (1983), **Self-Management: Economic Theory and Yugoslav Practice**, Cambridge, Cambridge University Press.
- F.S.O, **Indeks**, various issues, Belgrade.
- F.S.O, **Statisticki Godisnjak Yugoslavije**, various issues, Belgrade.
- Knight, P.T. (1984), **Financial Discipline and Structural Adjustment in Yugoslavia**, World Bank, Staff Working Papers, Washington.
- Kornai, J. (1986) "The Soft Budget Constraint", **Kyklos**, vol. 39, Fasc. 1.
- Lydall, H. (1984), **Yugoslav Socialism Theory and Practice**, Oxford, Oxford University Press.
- Marković, A. (1990), **Yugoslav Changes**, Belgrade, Jugoslavenski Pregled.
- Mates, N. (1987) "Some Specific Fetures of inflation in a Heavily - Indebted Socialist Country", **Economic Analysis and Workers' Management**, vol. 21, no. 4.
- Mencinger, J. (1987) "Acceleration of Inflation into Hyper-Inflation: The Yugoslav Experience in the 1980's", **Economic Anaysis and Workers' Management**, vol. 21, no. 4.

- National Bank of Yugoslavia, **Quarterly Bulletin**, various issues, Belgrade.
- OECD, **Economic Surveys Yugoslavia**, various issues, Paris.
- Prout, C. (1985), **Market Socialism in Yugoslavia**, Oxford, Oxford University Press.
- Tanyeri, İ. (1990) "Sources of Inflation in Yugoslavia and in Turkey", **H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, cilt 8, no.1.
- Tyson, L. D'A. (1980), **The Yugoslav Economic System and Its Performance in the 1970's**, Berkeley, University of California, Institute of International Studies.
- World Bank (1988 ve 1989) **World Debt Tables**, Two volumes, 1988-89 ve 1989-90 editions, Washinton.

